

ТЕКСТОЛИНГВИСТИКАТА КАТО ЕЗИКОВЕДСКА ДИСЦИПЛИНА

Мария Ладовинска

(Нов български университет)

L'articolo passa in rassegna le origini e gli sviluppi della linguistica testuale dal punto di vista di autori bulgari e italiani. Il testo delinea i predecessori, le varie fasi, le principali linee di sviluppo della linguistica del testo nonché le sue prospettive di sviluppo.

Текстолингвистиката е сравнително млада научна дисциплина – заражда се около средата на 60-те години на ХХ век, развивайки се в многообразие от по-скоро разнопосочни в предпоставките си, изследователските си методи и целите си подходи, но все пак обединени от факта, че имат за основен изследователски обект текста (Damiani, 2008: 1). До този момент се е говорило за текст, но той не е бил разглеждан като най-високо равнище на езика. Равнището на изречението, изучавано от синтаксиса, се е възприемало за най-високо, езиковите явления са се разглеждали в рамките на изречението, а за основна комуникативна единица на езика се е считало отново изречението (срв. д-р. Богранд и др., 1995: 9-10). Предположението, от което тръгва и на което се основава текстолингвистиката е, че обектът на лингвистиката не трябва да бъде толкова изречението, а по-скоро текстът, той трябва да бъде считан за основен знак (Colella, 2012: 1).

В исторически план, интересът към текста се поражда в рамките на лингвистиката като интерес към отношенията на свързаност, които се проявяват на надизреченското ниво. Съществуват например морфосинтактични връзки, които действат отвъд границите на отделното изречение (например взаимоотношенията на съгласуваност между заместител и антецедента му или взаимоотношенията между глаголните времена в повествователен текст). Освен това съществуват тематични и логически връзки между изреченията на един текст, които са белязани от съюзи и текстови конектори (Colella, 2012: 1). Така постепенно става ясно от една страна, че отделните езикови явления не могат да бъдат обяснени в рамките на изречението, а от

друга – че текстът и части от него си имат свои граматични правила, които се различават от граматичните правила на изречението (срв. д-р. Богранд и др., 1995: 10; Damiani, 2008: 1).

1. Предшествениците на текстолингвистиката

1.1 Научните дисциплини от древността и заниманията с текста

Изучаването на текста в тесен смисъл датира отскоро (60-те/70-те години на ХХ век), но в името на точността не може да се твърди, че никой никога преди това не е обръщал внимание на текста. Всъщност, още по времето на гръко-римската епоха някои научни области са се занимавали с езиковите текстове. Такава област е античната **реторика**, която е имала за цел да формира личности, способни да говорят пред публика и следователно да убеждават другите в идеите си (Colella, 2012: 3). Основни етапи в изграждането на ораторския текст били, както е добре известно – *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoratio* и *actio* (Colella, 2012: 3; д-р. Богранд и др., 1995: 25; Добрева и Савова, 2000: 3). От друга страна, между реторика и текстолингвистика съществуват някои общи положения, които могат да се сведат до следното – достъпът до идеи и тяхното подреждане могат систематично да бъдат контролирани; преминаването от идеята към изразяването може да подлежи на съзнателно трениране; измежду различните текстове, които изразяват дадена последователност от идеи има такива с по-високо качество от останалите; възможно е текстовете да бъдат преценявани според ефекта, който имат върху слушателя; текстовете са носители на целенасочено взаимодействие (срв. д-р. Богранд и др., 1995: 25-26).

Друга дисциплина, с която текстолингвистиката се родее, е **стилистиката**, както в класическия смисъл (Квинтилиан, I в. пр. Хр.), така и в съвременен смисъл. За да се установи стилът на даден автор от лингвистична гледна точка, се прибегва до анализ на използваните структури и на стилистичните употреби. Не само абсолютната или относителна употреба на дадена структура характеризира стила, а нещо повече. Тоест, колкото по-непредвидима е дадена структура, толкова по-характерен е стилът на даден автор. Интересът на стилистиката към езиковите текстове е частичен, тъй като вниманието ѝ е насочено към онзи аспект на

изказването, който реториката описва като *elocutio* (начин на изразяване). И до ден днешен стилистиката се занимава с отделни страни от изграждането на текста.

Филологическа дисциплина, водеща началото си от древността, която също изучава езиковите текстове е **поетиката**. Нейна съвременна наследница се явява **теорията на литературата**. **Текстологията**, също с антични корени, е още една дисциплина, свързана с изучаването на текста.

Реториката, стилистиката, поетиката и текстологията се занимават още от античността с езиковия текст, като вниманието на всяка една от тях е насочено всеки път към някакъв частен аспект или към някакъв отделен тип текстове. Едва през втората половина на XX век **езикознанието** започва да се занимава с текста. До този момент то не е припознавало проблематиката на текста като своя проблематика (срв. Добрева и Савова, 2000: 4).

1.2 Зелиг Харис и неговият „анализ на дискурса“

Интересът към текста в тесен смисъл се заражда в рамките на структурната лингвистика. През 1952 г. американският лингвист **Зелиг Харис**, учител на Чомски, разработва т.нар. „анализ на дискурса“ (на свързаната реч). В статията си “Discourse Analysis”¹ американският лингвист тръгва от факта, че езикът се проявява под формата на свързана реч. Тоест, същността на даден текст може да бъде открита в повторението на елементи, които се срещат в един и същи контекст. По този начин е посочен един възможен път за изследване на единици, по-големи от отделното изречение. Така лингвистиката започва да се интересува от текста. Всъщност Харис разбира значимостта на един основен елемент на текста, какъвто е повторението на синтактични модели (Colella, 2012: 3-5). Тази страна от проекта на Харис известно време остава незабелязана, особено в САЩ. Новата перспектива, която внася привличането на цялостния текст в предметната област на езикознанието, поставя основите на **текстолингвистиката**, наричана още *лингвистика на текста*, *текстова лингвистика*, *граматика на текста* или *теория за текста*. Появата на новото лингвистично направление е официално обявено на специален научен форум в Констанц (Германия) през 1968 г.

1 Харис 1952: Harris, Zellig S. “Discourse Analysis”, in *Language*, vol. 28, No1, pp. 1-30.

2. Трите фази в текстолингвистичните проучвания

В началото на 80-те години на XX в. Микаела Верлато² се опитва да внесе яснота като разграничава три фази в историята на текстолингвистиката. За тях би било по-удачно да се говори като за доминиращи фази, в смисъл, че моментът на най-голям разцвет на дадена фаза не бележи нито края, нито моментното прекъсване на изследванията, сведими до останалите фази (Damiani, 2008: 1). Трите изследователски периода в хронологичен ред са:

- фаза на трансфрастичния анализ;
- фаза на създаване на граматика на текста;
- фаза на съставяне на теории за текста, разбиран като комуникативна единица

(Colella, 2012: 3; Damiani, 2008: 1).

2.1 Трансфрастичният подход

Отправна точка на **трансфрастичния подход** все още е изречението – става въпрос за анализ на закономерности, които надскачат рамките на изолираното изречение, но при който все пак се тръгва от изречението. Основният принцип, въведен от този вид анализ е, че комуникацията се осъществява чрез текстове, а не чрез изречения (Colella, 2012: 5; Damiani, 2008: 2). Текстът се разглежда като кохерентно множество от изречения, като трансфрастично (надизреченско) единство със структурни и семантични особености и съответни междумфразови връзки, чието откриване и описание е основна изследователска задача. Един от основните принципи за свързване на изреченията в текста е принципът на синтагматичната субституция (линейното заместване), поради което подходът е известен още и с името **линейна граматика на текста**. За основен синтактичен текстуиращ принцип се приема темо-ремното обвързване на поредните изречения, при което последователността на темите осигурява напредването на текста, наречено тематична прогресия (пак там).

2.2. Граматика на текста

² Верлато 1983: Verlato, M. *Avviamento alla linguistica del testo*, Padova, Unipress.

За да се отговори на необходимостта от съобразяване с глобалната семантика на даден текст, се налага да се преодолее транфрастичната граматика, за която значимо е изречението (а текстът е само сбор от изречения) и за която разликата между изречението и текста е единствено количествена. Всъщност, разликата не е само количествена, а и качествена – съществува семантична йерархия. Именно поради тази причина се наложила необходимостта от създаването на **граматика на текста**, която се основава на съзнанието, че редом с езиковата компетентност (тоест компетентността по отношение на езиковите структури, която позволява на говорещия да разпознава като приемливо изречението) е от значение текстовата компетентност (Colella, 2012: 7). Тя предполага умения от типа – продукция и разпознаване на различни видове реч, запаметяване, преразказване, парафразиране и превеждане, които говорещите прилагат интуитивно и зад които се предполага, че стои умението да се приписва глобално съдържание на текста или на кохерентна част от него (Damiani, 2008: 3-4). Текстовата компетентност на говорещите бива описвана с помощта на трансформационен метод, променен в посока, подобна на онази, която бележи развитието на генеративната семантика. Ако от една страна текстът бил възприеман като комбинация от свързани с конективи изречения (или повърхнинна структура), от друга страна бил свеждан до дълбинна структура, която му придава глобалната си семантична кохерентност и от която се генерира чрез трансформационни правила, самата повърхнинна структура. Фактът, че вниманието е концентрирано по-скоро върху глобалната семантична кохерентност на текста, а не върху извличането и класификацията на конективите, които правят възможно да се възприема като текст дадена съвкупност от изречения, представлява първи, макар и частичен, интерес към проблемите на прагматиката (Damiani, 2008: 3).

Целите на граматиката на текста са: да се определи кое е онова, което превръща текста в текст, да се определят границите между текстовете, да се разграничат видовете текстова типология въз основа на езиковите елементи (Colella, 2012: 7).

Холандският лингвист Т. А. ван Дайк³ развива концепцията за глобалните семантични структури в текстовете, наречени от него текстови макроструктури

3 ван Дайк 1972: van Dijk, T. A. *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Poetics and Linguistics*, The Hague, Mouton.

(имайки предвид глобалния смисъл на текста), и за микроструктурите (тоест изреченията на повърхността).

2.3 Теория за текста

Теорията за текста е исторически следващата стъпка. Основава се на осъзнаването на значимостта на контекста и на прагматичните аспекти. През тази трета фаза на текстолингвистичните изследвания текстът се възприема като комуникативна единица (Colella, 2012: 7; Damiani, 2008: 5).

Важно е да се подчертае, че в областта на теориите за текста битуват крайни мнения – според някои прагматиката е допълнителен компонент на текстовата лингвистика, а други считат, че е необходимо текстът да бъде сведен до прагматика (Colella, 2012: 7).

3. Процедуралният подход на д-р Богранд и Дреслер

Именно през този етап особено важна роля играе *процедуралният подход*, разработен от д-р Богранд и Дреслер (1981), в който прагматиката престава да бъде считана за отделен компонент от синтаксиса и от семантиката, поне в намеренията на авторите. Наименованието на подхода („процедурален“) произтича от вниманието, което е насочено към процедурите на продукция и рецепция на текста, тоест към операциите, които регулират употребата на езиковите системи (Damiani, 2008: 5-6).

Докато езикът е една *виртуална* система от възможни, но все още нереализирани възможности за подбор, то текстът представлява една *актуализирана* система, в която възможностите за избор са взети извън техния репертоар и са реализирани, за да образуват определена *структура* (отношение между елементи). Това образуване на структури може да бъде постигнато чрез процедури на *актуализирането* (д-р Богранд и др., 1995: 43).

Моделът за продукция и рецепция на текста, предложен от двамата учени, предвижда нестрого последователно подреждане на фази на доминантност на преработката (срв. д-р Богранд и др., 1995: 46). Това означава, че всяка една от фазите, които характеризират съответно продукцията и рецепцията на текста,

съответстват на определени процеси, които в редуването си не преустановяват онези, отнасящи се до всички останали фази. По-скоро всяка фаза и присъщите ѝ процеси, стават от време на време доминантни.

3.1 Фази на продукцията на текста

Фазите на продукцията на текста са пет (по подобие на фазите в класическата реторика) – планиране, идеация, развитие, израз и граматичен синтез (пак там: 47). Под *планиране* се има предвид фактът, че продуциращият текста цели постигането на определена цел чрез самия текст. В този смисъл продуцирането на текст представлява част, като междинен етап, от изработения план за постигане на поставената цел. С планирането е свързан изборът на най-подходящия тип текст за постигането на целта. *Идеацията* съответства на инвенцио в класическата реторика, тоест на търсенето на идеи. Следвана е от фазата на *развитие*, която служи да разшири, уточни, преработи и свърже помежду им намерените идеи. *Израз* е фазата на търсене на изрази от естествения език, които могат да предадат резултатите от идеацията и развитието. Последната фаза е *граматичен синтез*, посредством който подетите от предходната фаза изрази биват поставени в граматични зависимости и подредени в линейна форма в повърхнинния текст.

3.2 Фази на рецепция на текста

Що се отнася до рецепцията, д-р Богранд и Дреслер обособяват четири фази, които аналогично на предходните текстови граматички бележат прехода от повърхнинния текст към „дълбинните структури“ (съдържанието) – фаза на извикване на концепти, фаза на извикване на идеи, фаза на извикване на плана, разпознаване на плановете (срв. д-р Богранд и др., 1995: 50).

3.3 Критерии за текстуалност

Според модела, разработен през Осемдесетте години на XX век от д-р Богранд и Дреслер, текстът представлява „комуникативно събитие, която удовлетворява седем критерия за текстуалност“ (вж. Добрева и Савова, 2000: 68). Ако някое от тези условия не е изпълнено, текстът няма комуникативна стойност, тоест превръща се в

псевдотекст. Седемте критерия, които според авторите функционират като конститутивни принципи на комуникацията чрез текстове, са следните⁴ – кохезия, кохерентност, интенционалност, акцептабилност (приемливост), информативност, ситуационалност (ситуативност), интертекстуалност.

Кохезията се основава на граматични зависимости. Тя засяга начина, по който компонентите на повърхнинната структура, тоест думите които в действителност чуваме или виждаме, са свързани помежду си.

Кохерентността засяга семантично-когнитивните аспекти на текстовете, тоест функциите, чрез които понятията и отношенията, лежащи в основата на повърхнинния текст, са взаимно достъпни и релевантни.

Интенционалността се отнася към намерението на автора на текста, който се стреми да създаде кохезивен и кохерентен текст, който да изпълни намеренията на този, който го произвежда, т.е. да разпространи знание или да постигне поставена цел в даден план.

Акцептабилността (приемливостта) представлява отношението на реципиента на текста в очакването му за кохезивен и кохерентен текст, който да бъде за него полезен или релевантен, напр. за получаването на знание или за осигуряването на съвместна работа в даден план.

Информативността представлява степента на очакване, съответно на неочакване или познатост, съответно непознатост/неизвестност на предложените елементи на текста.

Критерият *ситуационалност (ситуативност)* се отнася до факторите, които правят даден текст релевантен за дадена комуникативна ситуация.

И накрая, *интертекстуалността* се отнася до онези фактори, които правят употребата на текста зависима от познанието на един или повече текстове, които вече съществуват.

3.4 Регулативни принцип, които контролират комуникацията чрез текстове

Към тези критерии, наречени по примера на Сърл⁵ конститутивни принципи, именно защото „определят онази форма на поведение, наричана комуникация чрез

4 Дефинициите на седемте критерия са дадени по: дьо Богранд и др., 1995: 15-21; Добрева и Савова, 2000: 68 и Фатер, 2002: 262-275.

текстове, която се прекъсва, ако принципите не са спазени“ (Searle, 1969: 27, мой превод), биват добавени, отново по примера на Сърл, три регулативни принципа, чиято функция е не да дефинират, а да контролират комуникацията чрез текстове. Трите регулативни принципа са: ефициентност, ефективност и съобразност (срв. д-р. Богранд и др., 1995: 23). *Ефициентността* „зависи от възможно най-ниската степен на ангажимент и усилие от страна на участниците в комуникацията при употребата на текста“ (Searle, 1969, мой превод). Този принцип е съотносим със закона за езиковата икономия. *Ефективността* измерва това дали текстът оставя силно впечатление, създавайки благоприятни условия за постигане на дадена цел. *Съобразността* представлява „съответствието между (...) съдържанието и начините, по които биват удовлетворени условията за текстуалност“ (пак там, мой превод).

Вместо заключение могат да послужат мненията на М.-Е. Конте и на Е. Добрева-Ив. Савова за посоките на развитие и за бъдещето на текстолингвистиката.

Според Мария-Елизабет Конте лингвистиката на текста, като част от теоретичната лингвистика, се е развила в три посоки. На първо място продължават дискусиите върху легитимността ѝ и върху спецификата на изследователския ѝ обект. На второ място текстолингвистичните изследвания се разпростират върху текстовата типология и съответно върху критериите за диференциране на различните видове текстове. На трето място, задълбочават се изследванията върху условията за текстуалност, тоест върху кохезията и кохерентността на текстовете, като тази посока е водеща в текстолингвистичните изследвания (Conte, 1993⁶). Според Добрева и Савова текстолингвистиката заема ключово място сред всички социологически и лингвистично ориентирани дисциплини, които изследват езика и комуникацията (вж. Добрева и Савова, 2000: 19). От тази ключова позиция произтичат и перспективите за по-нататъшно развитие на лингвистиката на текста в интердисциплинарен план, „в активно взаимодействие и взаимно интегриране с останалите направления на текстуално и на социологически ориентирани анализи на дискурса.“ (пак там: 20).

БИБЛИОГРАФИЯ

5 Сърл 1969: Searle, J.R. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, Cambridge University Press (прев. на итал. *Atti linguistici*, Torino, Boringhieri, 1976).

6 [http://www.treccani.it/enciclopedia/linguistica-testuale_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/linguistica-testuale_(Enciclopedia-Italiana)/)

- дъо Богранд, Р., Дреслер, В., Стоянова-Йовчева, Ст. (1995). *Увод в текстовата лингвистика*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.
- Добрева, Е., Савова, Ив. (2000). *Текстолингвистика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“.
- Фатер, Х. (2002). *Увод в езикознанието*. София: ИК „Труд“ и ИК „Прозорец“.
- Colella, M. (2012). Un'introduzione alla Linguistica Testuale. *Quaderni del Laboratorio di Linguistica*, Scuola Normale Superiore di Pisa (vol. 11).
<http://linguistica.sns.it/QLL/QLL12/Colella.pdf>
посетен юни 2014.
- Conte, M.-E. (1993). Linguistica testuale, In *Enciclopedia dell'Italiano*.
[http://www.treccani.it/enciclopedia/linguistica-testuale_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/linguistica-testuale_(Enciclopedia-Italiana)/)
посетен януари 2016.
- Damiani, M. (2008). I prototipi testuali. *Rhêtorikê: revista digital de retórica*, ISSN-e 1646-9372, №1.
<http://dialnet.unirioja.es/ejemplar/202212>
<http://www.rhetorike.ubi.pt/01/pdf/matteo-damiani-prototipi-testuali.pdf>
посетени май 2014.
- van Dijk, T. A. (1972). *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Poetics and Linguistics*. The Hague: Mouton.
- Harris, Zellig S. (1952). Discourse Analysis. *Language*, 28 (1), 1-30.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press (tr. it. *Atti linguistici. Saggio di filisofia del linguaggio*. Torino: Boringhieri, 1976).
- Verlato, M. (1983). *Avviamento alla linguistica del testo*. Padova: CLESP.